

VRIJEDNI PRILOZI JEZIKOSLOVNE BOSNISTIKE

Ismail Palić GENITIV, PROSTOR I PROSTORNE SLIKE (LEKSIKON PRIJEDLOGA)

Sarajevo; Bosansko filološko društvo, 2016.

RASPRAVE IZ SINTAKSE I SEMANTIKE

Sarajevo; Bosansko filološko društvo, 2015.

Nakon jedne od najznačajnijih knjiga suvremene bosnistike, nezaobilazne i u proučavanju ostalih južnoslavenskih jezika, *Dativ u bosanskoj jeziku* (Sarajevo, 2010), Ismail Palić, redoviti profesor Filozofskoga fakulteta Univerziteta u Sarajevu, intenzivno je nastavio s proučavanjem sintaktičke i semantičke problematike. Rezultati su toga višegodišnjega studioznoga rada monografija o genitivu, značenjski i funkcionalno zasigurno najkompleksnijem padežu jezika temeljenih na štokavskoj osnovici, te knjiga s četiri veće rasprave iz sintakse, semantike i pragmatike.

O genitivu se u bosanskom (ali i crnogorskom, hrvatskom i srpskom) jeziku dosad mahom pisalo s polazišta gramatike, pa je u tom smislu knjiga *Genitiv, prostor i prostorne slike (leksikon prijedloga)* prva koja objedinjuje dosadašnje spoznaje o genitivu, i zahvaljujući suvremenim dosezima kognitivne lingvistike, daje dosad najpotpuniji opis i klasifikaciju prostornih i izvedenih (neprostornih) značenja prijedloga, s naglaskom na ona koja se odnose na genitiv.

Knjiga je podijeljena u dva dijela. U prvom se na devedesetak stranica daje metodologija i teorijski okvir te tipovi objekata

lokalizacije i lokalizatora, dok sljedećih 270 stranica donosi abecedni popis svih, u izvorima raznovrsnih diskursnih vrsta, potvrđenih prostornih prijedloga s pripadajućim opimjerenjima, uz autorovu napomenu da je riječ o otvorenom skupu, a da je metoda prikupljanja potvrda bila ciljna i nasumična pretraga. Poglavlja su na kraju knjige *Izvori i literatura te Registar imena, Registar pojmova i Bilješka o autoru*.

Polazeći od kognitivnolingvističkoga načela „da iza različitih formalnih kategorija uvijek stoje različite semantičke kategorije koje ih formiraju” (19) Palić ključnim za daljnju analizu drži potrebu (re)definiranja jezgrenoga značenja genitiva, što podrazumijeva utvrđivanje njegovih temeljnih podstrukture (potkategorija), pronalaženje značenjske poveznice među njima te njezino funkcionalno potvrđivanje u svim podstrukturama. U kognitivnoj lingvistici dokazana ključna uloga prostora i relacije među objektima pri usvajanju temeljnih i stvaranju složenih konceptualnih obrazaca Paliću je polazište za razumijevanje semantičkih kategorija padeža općenito, pri čemu se *ablativni genitiv* nameće kao prototip genitiva, a *ishodište* kao njegovo jezgreno zna-

čenje. Konkretno, (ablativnim) genitivom se jezično kodira fizički predmet – lokalizator (L) – od kojega se drugi fizički predmet – objekt lokalizacije (OL) – udaljava, odmiče, a pri tome L i OL mogu biti u dva različita odnosa: *intralokalizacije*, koja podrazumijeva kontakt L i OL u dijelu ili cjelini, te *ekstralokalizacije*, u kojoj svaki kontakt između L i OL izostaje. Dovedu li se ovi odnosi u vezu s ishodištem, kao jezgrenim značenjem, nedvojbeno je da intralokalizacija pretpostavlja fizičku, primarnu genitivnu prostornu relaciju (npr. *Izašao je iz kuće.*), dok ekstralokalizacija, u kojoj je L polazišna točka „perceptivne vizualne aktivnosti kojom se locira položaj objekta lokalizacije u mirovanju (npr. *rupa nasred puta, kuća pored pruge*) ili kretanju (npr. *Išao je sredinom puta...*)” (26), predstavlja tzv. *perceptivno ishodište*.

Sizifovski posao kao što je klasifikacija prostornih genitivnih prijedloga Paliću omogućuje jasan okvir kognitivne lingvistike i teorije lokalizma te izvrsno poznavanje domaće i strane literature o samoj problematici. Tako navodeći bogatu, ali zbog različitih polazišta u opisu nekonzistentnu literaturu odabire kognitivnolingvistički pristup prijedlozima kao riječima „atemporalnih relacijskih predikacija” (36), zbog čega mu se kao nužnost i nameće pojam tzv. *sekundarnih prijedloga* (npr. *sredinom* (ceste), *blizu* (puta), *daleko iza* (granice), *na ovoj strani* (kuće), *na korak od* (zgrade)), za koje je u bosanskom jeziku utvrdio pet tvorbenih obrazaca i (još jednom!) upozorio na pravopisni problem njihova bilježenja.

Prema semantičkom se kriteriju prostorni genitivni prijedlozi mogu podijeliti u dvije temeljne grupe ovisno o tipu lokalizacije. Prvu grupu čine intralokalizacijski

prijedlozi (40–46), koji, kako je rečeno, upućuju na relaciju u kojoj se podrazumijeva neposredan dodir između OL i L. S obzirom na specifičan podtip lokalizacije (ovisno o dijelu ili području L kojim se lokalizira OL, relaciji toga prostora prema drugim prostorima i točki vizualne percepcije govornika, ali i vrsti dinamičkoga odnosa među L i OL) prijedloge je ove grupe moguće razvrstati u 14 skupina, od kojih neke imaju i podskupine, a veliku većinu čine sekundarni prijedlozi tvoreni po modelu *prijedlog + (determinator, kvantifikator, modifikator) + imenica* (npr. *pri vrhu, na onoj strani, na drugi kraj, u središnji dio* itd.).

U podjeli ekstralokalizacijskih genitivnih prijedloga (46–51) u obzir valja uzeti položaj OL prema L s obzirom na prostornu orijentaciju te udaljenost OL od L, pa se tako razlikuju četiri skupine od kojih dvije imaju više podskupina, koje se dalje dijele na vrste. Promatra li se pak tip prijedloga, premda će primarnih (npr. *ispod, preko, oko...*) ovdje biti daleko više nego među intralokalizacijskim prijedlozima, dominiraju sekundarni prijedlozi, bilo monosemični, koji uvijek označavaju ekstralokalizaciju (npr. *preko puta, bočno od, izvan granica...*), bilo polisemični, koji ovisno o kontekstu mogu imati i intralokalizacijsko i ekstralokalizacijsko značenje, a karakterizira ih imenička komponenta *strana, dno, vrh, bok, ivica, granica* itd. (npr. *s gornje strane, do ivice, duž, s boka* itd.).

U poglavlju se *Semantička ekstenzija prostornih genitivnih prijedloga (prostorne slike)* polazi od relacije između jezika, mentalne reprezentacije i ljudskoga iskustva, odnosno činjenice da velika većina prostornih prijedloga ima polisemičnu strukturu, koje su značenja „pohranjena u dugotrajnoj memoriji govornika, i u semantičkoj su mreži

postojana” te se „pri regularnoj interpretaciji iskaza ona (se) povlače iz te memorije i pridružuju formalnim prijedložnim jedinicama” (53). Drugim riječima, konceptualne domene iz neprostornoga i prostornoga okružja koje koreliraju u mentalnoj reprezentaciju upravo zahvaljujući govornikovu iskustvu bit će povezane i istim formalnim izrazom u jeziku, što je i uzrok postojanja polisemičnih jedinica, kakve mogu biti i prijedlozi.

U većini se europskih jezika značenja prijedloga dijele na tri razine: semantička porodica (lokalizacija, način, društvo itd.), aspekt semantičke porodice (za lokalizaciju, npr. izvor, cilj, fiksirano mjesto itd.) te modaliteti nekoga aspekta semantičke porodice. Iz pragmatičkih se razloga Palić odlučuje zaustaviti na prvorazinskoj podjeli, s izuzetkom prijedloga prostornoga značenja.

Na temelju se analiziranoga korpusa izdvaja 35 konceptualnih domena u koje se može metaforički preslikati prostorno značenje polisemičnih genitivnih prijedloga, a koje svoje uporište nalaze u određenim konceptualnim metaforama. Domene je Palić nazvao: aditiv, adresativ, agentiv, benefitiv, distantiv, ducitiv, egzekutiv, ekskluziv, elementativ, fonsiv, instrumental, intentiv, kauzativ, komparativ, koncesiv, konfrontativ, konsekutiv, korelativ, kvalitativ, kvantitativ, limitativ, medijativ, modal, munitiv, original, partitiv, posesiv, propositiv, reprezentativ, stativ, supstancijal, supstitutiv, temativ, temporal i transformativ. Razumljivo, oštrih granica u značenju među polisemičnim genitivnim prijedlozima nema, a i broj prijedloga u svakoj kategoriji varira.

Drugi je dio knjige *Leksikon prijedloga* s abecednim popisom ukupno 407 geni-

tivnih prostornih prijedloga potvrđenih u korpusu. Uz svaki je prijedlog u uglatim zagradama naveden i tip lokalizacije koju on obilježava (intralokalizacija/ekstralokalizacija) te specifičan podtip i opća semantička definicija prijedloga u njegovoj izvornoj domeni (prostoru) temeljena na relaciji objekta lokalizacije i lokalizatora. Tomu slijede primjeri s obzirom na njegovu uporabu u domeni lokala (prostora) (LOKAL ablativ, LOKAL adlativ...) uz preciziranje vrste kretanja ili mirovanja OL. Iza domene lokala na isti se način, od jednostavnijih ka složenijima, nastavljaju ostale domene koje funkcioniraju kao metaforičke slike izvorne lokalne domene.

Kompleksnost se semantike genitiva potvrđuje i u opisu njegovih prijedloga primarno prostornih značenja, no zahvaljujući uvodnoj studiji s jasno opisanom metodologijom te razrađenom terminologijom nedvojbeno je, da parafraziramo recenzente prof. dr. Ivu Pranjkovića i prof. dr. Hasniju Muratagić-Tuna, riječ o izuzetnoj knjizi i nezaobilaznoj bibliografskoj jedinici svima onima koje zanima pažežna i/ili prijedložna problematika.

***

Naslov *Rasprave iz sintakse i semantike*, koji recenzenti prof. dr. sc. Ivo Pranjković drži jednim od „najvrjednijih i lingvistički najosmišljenijih priloga jezikoslovnoj bosnistici od devedesetih godina do danas”, a prof. dr. Lada Badurina „iznimno visokim dosegom lingvističke bosnistike”, donosi četiri rasprave sintaktičke, semantičke i pragmatičke problematike. Velika je vrijednost ove knjige Ismaila Palića, između ostaloga, i u izvrsnom poznavanju suvremenih lingvističkih teorija i metodologija, pri čemu se autor načelno opredjeljuje za

kognitivistički i funkcionalni pristup, te jednostavnosti jezika kojim progovara o kompleksnim jezičnim temama.

Prva rasprava *O funkcionalnome modelu imeničkih sintagmi s premodifikatorima u bosanskome* (11–58) ima četiri cjeline: u prvoj se daje širi teorijski osvrt na pristupe samoj temi, a u drugoj se navode razlozi odabira funkcionalnoga modela imeničkih sintagmi s premodifikatorima u bosanskom jeziku, s naglaskom na njegov semantički i gramatički aspekt, opisan u trećem dijelu. Rasprava završava opsežnim zaključkom.

Polazeći od pitanja zašto je redosljed različitih *premodifikatora* (tj. sintaktičkih zavisnika iskazanih pridjevom koji se nalaze lijevo od imenice kao glave sintagme) uz istu imeničku glavu u visokome stupnju definiran i predvidiv te koja je narav sintaktičkih odnosa između premodifikatora i glave i samih premodifikatora, Palić u suodnos postavlja različite semantičke i gramatičke teorije. Upravo zbog potrebe, pa i nemogućnosti (!), strogoga razdvajanja semantike i gramatike odabire funkcionalni pristup, koji „podrazumijeva da se imenička sintagma promatra kao niz različitih međusobno povezanih semantičkih funkcija u kojima mogu stajati pojedinačne riječi ili njihovi skupovi” (18). Na temelju brojnih primjera potvrđenih u raznovrsnim bosanskim tekstovima Palić utvrđuje tri funkcije koje čine imeničku sintagmu s premodifikatorima: *specifikacija* i *intenzifikacija*, koje su opcionalne s obzirom na to da opisuju predmet, odnosno pojačavaju njegovo značenje i svojstva, te *kategorizacija*, koja je obavezna jer čini semantičku jezgru imeničke sintagme. U bosanskom jeziku ulogu kategorizatora imaju imenice (opće i vlastite) te imeničke

zamjenice, dok klasifikatora, koji upućuje na potklasu klase imenovane kategorizatorom, pridjevi (npr. *brijači aparat*, *kulturna ustanova*) i, vrlo rijetko, imenice.

Specifikatori, kojima se specificira jedno ili više svojstava kategorizatora i izrečeni su pridjevom, mogu biti *deskriptori*, pa upućuju na vanjsko i konvencionalno obilježje (npr. *crna kosa*, *brz igrač*), te epiteti, koji deskriptivno značenje dopunjuju ekspresivnim, emotivnim ili socijalnim, čime se ističe osobna govornikova percepcija označenoga svojstva ili kontekstualna pozadina kojoj govornik pripada (npr. *prelijepa izvedba*, *prokleti lažov*).

Za razliku od specifikatora, intenzifikatori su leksičkosemantički „prazni”, time i zamjenjivi, a svojim gramatičkim značenjem upućuju na sadržaj glave i, posredno, na druge premodifikatore članove same sintagme (npr. *apsolutni/potpuni/najveći ovogodišnji modni hit*).

Semantička struktura uvjetuje redosljed navedenih funkcionalnih zona, od kojih je samo kategorizator obavezan, a sam je redosljed ograničen strogim gramatičkim zakonima i samim time načelno nije promjenjiv. Suprotno ovom redosljedu, poredak premodifikatora u istoj funkcionalnoj zoni nije podložan gramatičkim ograničenjima, no može biti uvjetovan vremenskim, logičkim, komunikacijsko-pragmatičkim i drugim načelima.

Kada je riječ o gramatičkim odnosima između premodifikatora i glave te premodifikatora međusobno, podlogu valja tražiti u semantičkim relacijama među funkcionalnim zonama. Konkretno, premodifikatori u navedenim funkcionalnim zonama stoje u sintaktičkom odnosu višestruke sukcesivne (senkvencionalne) modifikacije, „što znači da je element svake

prethodne zone sintaksički subordiniran ne samo kategorizatoru kao glavi sintagme nego i elementu sljedeće zone” (58). Očekivano, premodifikatori u istoj funkcionalnoj zoni stoje u odnosu koordinacije, s izuzetkom klasifikatora, u kojima se nerijetko očituje i odnos subordinacije.

Gljuč za distinkciju između *komplemenata* (*dopuna*) i *modifikatora* (*dodataka*, *adjunkta*), što je Ahilova peta suvremene sintakse spoja riječi (sintagmatike), tema je rasprave *O komplementaciji i modifikaciji u imeničkoj sintagmi (kognitivnogramatički pristup)* (59–78). Uspoređujući novije kriterije razlikovanja *zavisnika* (*dependenata*), temeljenih što na semantici, što na sintaksi i proizašlih iz teorija probranih anglo-američkih autora, Palić izostanak konkretnih, nedvosmislenih odgovora vidi u izjednačavanju kriterija za glagolske i imeničke sintagme, što je, između ostaloga, rezultat određenih konceptualnih sličnosti između imenice i glagola. Polazeći od važće podjele na *nerelacijske* (*vršne*) i *relacijske imenice*, odnosno na one koje svrstavaju predmete u vrste i one koje opisuju predmete kao nešto što stoji u relaciji s drugim predmetima, te činjenice da obje vrste mogu imati obje, i relacijske i neralacijske, funkcije, Palić postavlja pitanje mijenja li se funkcijom i kategorijalna pripadnost imenice, odnosno je li ta promjena primjer komplementacije ili modifikacije.

Razlog odabira kognitivnogramatičkoga pristupa za odgovor na ova pitanja leži, između ostaloga, i u činjenici da „razlikovanje odnosa komplementacije i modifikacije u imeničkim sintagmama ima svoje uporište u različitoj konceptualizaciji, tj. načinu na koji pohranjujemo podatke u svijesti i izvodimo je iz nje” (71). Prototi-

pičnim imeničkim sintagmama s odnosom komplementacije autor vidi one u kojima glave imaju najviši stupanj semantičke aktivacije zavisnika (deverbativne i deadjektivne imenice), dok u prototipičnih sintagmi s odnosom modifikacije glave nemaju to svojstvo. Nemogućnost postavljanja jasnih granica između komplementacije i modifikacije u imeničkim sintagmama Palić potvrđuje mogućnošću stupnjevitoga iskazivanja odnosa pripadanja jednoga predmeta drugome, pri čemu je prototipu najudaljeniji, peti stupanj, moguće, prijelazni tip između odnosa komplementacije i modifikacije.

Vežu sintakse i pragmatike Ismail Palić pokazuje u radu *Sintaktičke i pragmatičke napomene o umetnutim klauzama s konjunktovima a i i* (79–140), u kojemu na temelju korpusa od stotinjak rečenica iz tekstova različitih funkcionalnih stilova pokušava sistematizirati sintaktička i pragmatička svojstva ovih surečenica (klauza). U prvom dijelu rada autor pojašnjava pojmove *umetanja* (*interpolacije*, *interpozicionalizacije*, *suplementacije*, *parenteze*), *umetka* (*parentetika*), a *umetnutu rečenicu* definira kao onu smještenu „u sintaksičkim granicama druge klauze, koja je dio linearnog ostvarenja druge klauze, ali tako da prekida njenu intonacijsku, sintaksičku i semantičku linearnost”, pri čemu je značajno „da je od svoje domaćinske klauze odvojena intonacijskim rascjepom /.../, koji je u pisanome diskursu interpunkcijski predstavljen na odgovarajući način” (82). Dajući pregled dosadašnjih relevantnih rasprava o umetnutim surečenicama, posebice onih s konjunktovima *a i i*, Palić ističe nedostatak suvremenih opisa za jezike temeljene na štokavskoj osnovici, dok ni oni nešto bogatiji inozemni idalje ne nude odgovor na dva

temeljna pitanja ovakvih konstrukcija: a) kako su (ako uopće jesu) ove surečenice povezane sa svojom *rečenicom* (*domaćinskom klauzom*) te b) zašto dolazi do ovakvih komunikacijski nedvojbeno zahtjevnih struktura. Zaključci su analize sintaktičkoga i pragmatičkoga opisa ovih rečenica, temeljene na nizu primjera i propitivanja postojećih relevantnih pristupa ovoj problematici, objedinjeni u *Zaključku* u vidu 14 točaka. Za ovu prigodu dajemo tek odgovore na dva spomenuta pitanja: a) sintaktički se odnos između umetnute surečenice s konjunktora *a* i *i* temelji na koordinaciji (zbog linearnoga jedinstva s *domaćinskom klauzom* i (mogućeg) postojanja konjuktora kao jasnoga signala tipa sintaktičkoga odnosa) s „elementima” subordinacije (od kojih je najočitiiji sam sintaktički postupak umetanja); i b) konstrukcije su s umetnutim surečenicama ovakvoga tipa izraz „težnje za postizanjem optimalne relevantnosti iskaza /.../ one mijenjaju postojeći ili stvaraju novi kontekst za uspješnu interpretaciju iskaza” (138) zbog čega se tiču i govornika i sugovornika.

Posljednja rasprava u knjizi *Okvir za opis epistemičkomodalnih iskaza u bosanskoj* (141–172) počinje konstatacijom da je pojam modalnosti nekonzistentnoga opisa u svjetskoj i zanemarenoga statusa u južnoslavenskoj lingvistici. Jedna je od u tim opisima stabilnijih kategorija epistemička modalnost, koja podrazumijeva „znanje o istinitosti sadržaja propozicije” (144), pri čemu Palić razlikuje onu u užem smislu, „koja se odnosi na iznošenje suda o činjeničnom statusu propozicije, tj. glavne tvrdnje”, i onu u širem smislu, koja uključuje „ukazivanje na dokaz činjeničnoga

statusa propozicije” (144). Postavljanje okvira za opis epistemičkomodalnih iskaza, ovdje na primjeru bosanskoga jezika, počiva na mišljenju Johna Lyonsa o važnosti poznavanja govornikova znanja ili vjerovanja u istinitost iskaza, pa u obzir valja uzeti i *vanjske modifikatore propozicije* (*operatore*), koji mogu biti verbalni (gramatički, gramatikalizirani leksički, prozodijski) te neverbalni (vokalne i nevokalne). Uzevši u obzir parametre koji se tiču govornikova znanja o propoziciji te gramatičke i gramatikalizirane leksičke operatore Palić utvrđuje deset epistemičkih načina u bosanskom jeziku: deduktiv, asumptiv i spekulativ prepoznatljivi su po operatorima izrečenim modalnim glagolima; ekspikativ i nonekspikativ uključuju izravno referiranje na prethodno znanje govornika o činjeničnom stanju propozicije; asertiv i kvorativ predstavljaju epistemičke načine u širem smislu, a deklarativom, interogativom i dubitativom iskazuje se, kako im i nazivi kazuju, govornikova neutralnost, zauzimanje stava i sumnja u istinitost propozicije.

Obje ukratko predstavljene knjige Ismaila Palića velik su prinos, u najmanju ruku, južnoslavenskoj lingvistici. Mahom na temeljima kognitivne i funkcionalne lingvistike Palićeva se teorijska promišljanja o aktualnim (i onim starijim) izazovima u sintaksi, metodološki vrlo jasno i dosljedno pozicionirana, odlikuju jasnoćom i nedvosmislenošću izraza, ne toliko čestim u kognitivnolingvističkim raspravama. Ne dvojeći u širinu njegovih jezikoslovnih interesa i stručnoga kapaciteta nedvojbeno je da će znanstveni rad Ismaila Palića još dugo biti izazov i uzor suvremenim jezikoslovnim promišljanjima.

Anastazija Vlastelić